

Originalni naučni rad
UDK 111:141

DRAGO ĐURIĆ

JOVAN FILOPON I KOSMOLOŠKI ARGUMENT

Uvod

Na prelazu između antičke i helenističke filozofije, s jedne, i hrišćanske misli, s druge strane, počela je naglo da oživljava polemika vezana uz tadašnje kosmologije. Klasičnoj grčkoj kosmologiji predhode mitske kosmogonije u kojima se govori o početku sveta i načinu na koji je on stvoren. U ovim različitim predfilozofskim kosmogonijama ponuđeni su, pored ostalog, i različiti pokušaji etiološkog objašnjenja arhajskim ljudima savremenog stanja. Filozofe ta objašnjenja ne zadovoljavaju. Oni nastoje da do objašnjenja dođu istraživanjem i dokazivanjem, polazeći pritom o zatečenog stanja sveta. Taj pristup je verovatno najsažetije izražen u Aristotelovom epistemološkom zahtevu prema kojem u istraživanju moramo poći od onog što je „prvo za nas“, pa potom istraživati i dokazivati ono što je „prvo po prirodi“. Na gorepomenutom epohalnom razmeđu razvila se diskusija oko toga da li je svet večan, što je stanovište klasične misli i helenizma, ili je konačan, što je stanovište većeg dela sledbenika hrišćanstva.

Aristotelizam *versus* hrišćanstvo

Jedan od osnovnih principa do kojeg se došlo u istraživanjem pojava u svetu, principa koji je najpoznatiji u njegovoj latinskoj formulaciji, *ex nihilo nihil fit*, jeste i princip za istraživanje sveta (univerzuma) kao celine. U osnovi ovog principa stoji uverenje klasičnih Grka da je najispravnije i najbolje objašnjenje neke pojave zasnovano na traženju uzroka njenog

nastanka. Međutim, ako je za postojanje neke stvari nužan uzrok, a za njegovo postojanje sledeći uzrok itd., onda lanac uzroka ide u beskonačnost, iz čega se, na ovaj ili onaj način, izvodi zaključak da svet nema početak svoga postojanja, odnosno da je večan. Za Heraklita je, recimo svet večno živa vatra. Platon (427-347 p.n.e.), na primer, onda kada u *Timaju* pokušava da objasni nastanak kosmosa, kaže da je sve ono što je nastalo, „nužno moralo nastati dejstvom nekog uzroka.“¹ Mada je na mnogim mestima nejasan, Platon, u ovoj ili onoj formi, zastupa ideju o večnosti sveta. On takođe u *Timaju* piše da Bog „uze sve što je bilo vidljivo, a nije se nalazilo u stanju mirovanja, nego se kretalo bez sklada i reda, i prevede ga iz nereda u red“.²

Treba odmah istaći da Platon nigde transparentno i sa jasnom intencijom ne argumentuje na način koji je karakterističan za kosmološki argument, ne argumentuje iz činjenica u svetu na nastanak samog sveta. Nakon što postavi pitanje da li je ono što nazivamo nebom ili kosmosom oduvek bilo ili je nastalo, on odgovara da je nastalo „jer je vidljivo, opipljivo, i ima telo, a sve što je takvo jeste čulno“, a ono što je čulno, nastavlja Platon, „pokazalo nam se kao nastajuće i stvoreno.“³ Međutim, ako to uporedimo sa prethodnim navodom onda se vidi da nastajanje o kojem govori Platon nije *creatio ex nihilo*, da je to nastajanje, u stvari nastajanje kosmosa, odnosno uređenosti iz neuređenosti. Ipak, zbog izvesne ambigvitnosti daljeg izlaganja u *Timaju*, Platon će, u pogledu postojanja sveta, više puta služiti obema stranama suprotstavljenim u sporu – i eternalistima i finitistima.

Mnogo veći uticaj na kasnije rasprave između finitista i eternalista ima Aristotelova (384-322 p.n.e.) misao. Ova rasprava u centar je dospela pre svega onda kada se pojavila hrišćanska misao i stupila u polemiku sa kasnijim peripatetičarima i neoplatoničarima, a ostaće u centru pažnje dok kasnijeg srednjeg veka. Odlučujuće momente zapleta u ovu polemiku unosi Jovan Filopon (često se pojavljuje i pod imenima Jovan Gramatik ili Jovan Aleksandrijski /490-570/). On otvoreno nastupa protiv eternalističke paradigme. Nisu sačuvana Filoponova dela u kojima se izlaže njegova kritika Aristotela, ali su, zahvaljujući obimnim navodima u delima znamenitog Aristotelovog komentatora Simplikija, sačuvani veći delovi te kritike. Običaj da se obimnije navode argumenti stanovišta koje se osporava zadržao se do kasnijeg srednjeg veka. Zahvaljujući tome imamo i naslov Filoponovog dela koje nas ovde posebno interesuju. Reč je o spisu poznatom pod naslovom *O večnosti sveta protiv Aristotela*. Drugi značajan

1

Platon, *Timaj*, 28c.

2 Ibid. 30a.

3 Ibid. 28c.

spis, onaj u kojem se osporava neoplatonistička eternalistička koncepcija izložena od strane Prokla, nosi naslov iste strukture - *O večnosti sveta protiv Prokla*

Prava istorija kosmološkog argumenta počinje sa ovom Filoponovom kritikom Aristotela i Prokla. Postoji više vrsta kosmološkog argumenta za postojanje Boga. Međutim, ni jedan od njih nije se mogao pojaviti pre nego što je postulisana nova kosmološka paradigma. Filoponova rasprava koju ovde imamo u vidu, motivisana je njegovom namerom da ospori eternalističku, pagansku, a argumentuje u prilog kreacionističke finitističke kosmologije, koju sobom donosi hrišćanstvo. Njegov spis *O večnosti sveta protiv Prokla* napisan je u svrhu opovrgavanja stanovišta koje Proklo zastupa u svom spisu *Osamnaest argumenata o večnosti sveta*, i u kojem izlaže argumente protiv učenja u kojima se nastoji dokazati da svet ima početak. Na osnovu toga nije teško zaključiti da je već bilo autora, sigurno hrišćanski orijentisanih (mada ne samo njih), koji su zastupali ideju da je svet nastao u nekoj tački vremena u prošlosti, to jest, da svet nije večan.

Nas ovde nas pre svega interesuje Filoponova kritika Aristotela pošto će odnos prema Stagiraninu dominirati razmatranjima ovog problemskog sklopa sve do kasnog srednjeg veka. Kažemo, dominirati, pošto se proklovska, novoplatoničarska paradigma održala u određenim usmerenjima hrišćanske i muslimanske teologije. Argumenti protiv i u prilog eternalizma predstavljaju u isto vreme i argumente za i protiv Aristotela. Naime, Aristotel je oličenje tradicionalne filozofije, a njegova misao se dugo vremena smatrala jedinom filozofijom.

Filopon u spor sa Aristotelom stupa onako kako je to pred publikom oduvek bilo najefikasnije – ukazujući na nedoslednosti, unutrašnje protivrečnosti, apsurde, nedostatke u argumentaciji i sl. U svakom slučaju, on više truda ulaže u osporavanje suparničkog stanovišta nego u potkrepljivanje svojeg. U takvom gardu prema Aristotelu Filopon istrajava i izvan teme koja je ovde naš predmet, odnosno, osporavajući neke od najtrajnijih Aristotelovih zabluda i zabluda starog sveta uopšte. Neke od Filoponovih zapažanja u razmatranjima tema iz fizike postala su značajna tek na početku razvoja nauke u renesansi i novom veku.

Protiv osnovnih teza koje Filopon iznosi u delu *O večnosti sveta protiv Aristotela* istupa Simplikije. Zanimljivo je primetiti da i Filopon i Simplikije u polemiku stupaju iz dogmatskih razloga, jedan u ime Aristotela, a drugi u ime hrišćanstva. Simplikije sebe vidi kao zaštitnika skoro neosporive starine, a njegov pravi cilj jeste da shvati i što preciznije interpretira Aristotelovo učenje, učenje koje smatra neprikosnovenim majstorstvom filozofske misli, kao i osnovne principe te filozofije odbrani od, po njegovom sudu, pomodne invetivnosti.

Vratimo se Filoponovoj kritici Aristotela. Osnovna protivrečnost koju on vidi u Aristotelovoj misli sastoji se u istovremenom zastupanju ideje o večnosti sveta, vremena i kretanja, i nemogućnosti aktualne beskonačnosti. Filopon misli da se ta dva shvatanja uzajamno isključuju. On se slaže sa Aristotelom u shvatanju da je aktualna beskonačnost nemoguća dok se ne slaže sa shvatanjem da je svet večan. On misli da je nemogućnost aktelne beskonačnosti kompatibilna shvatanju prema kojem je svet nastao u nekom momentu u prošlosti.

Prema raspoloživim svedočanstvima, Filopon je osnovne momente kritike eternalizma izneo već u svojoj kritici Prokla, koja je objavljena verovatno 529. godine, dakle, u godini u kojoj je ukinuta Platonova Akademija. Naime, Proklovih *Osamnaest argumenata o večnosti sveta* koncentrisani su na to da potkrepe tezu o večnosti materije sveta. Naime, ako je materija večna, onda je i svet večan. Po njemu je materija večna pošto bi se u suprotnom pojavio beskonačni regres. Hipoteza prema kojoj bi materija nastajala pretpostavljala bi prethodnu materiju itd. Tako bi došlo do beskonačnog regresa, a pošto je on neprihvatljiv, onda je materija večna, pa je zato i sam svet večan. Nakon sažetog izlaganja poente ovog Proklovog argumenta Filopon naglašava da se ovaj neoplatoničar oslanja na princip *ex nihilo nihil fit*.

Ovaj Proklov argument je onda postao predmet Filoponovog osporavanja. Zanimljivo je sada videti da i Filopon obrazlaže suprotno gledište, gledište da je svet nastao, istim osnovnim argumentom. I jedan i drugi se pozivaju na neprihvatljivost beskonačnog regresa. Za Prokla sama ideja o nastanku materije vodi do neprihvatljivog beskonačnog regresa, dok Filopon nastoji da pokaže da baš zastupanje ideje o nenastalom, večnom svetu, vodi u aktualnu beskonačnost, što je i po njemu neprihvatljivo. On, naime, tvrdi da, ako je svet nastao, odnosno večan, i pošto je u tom slučaju vreme koje je prošlo aktualno beskonačno, onda, na primer, i broj individua koje su nastale u to beskonačno vreme mora biti beskonačan. Prema tome, ako je kosmos večan onda će to imati za posledicu da postoji i da se dogodio aktualno beskonačno veliki broj individua. Ali nije moguće da ono što je beskonačno aktualno postoji, niti istovremeno, niti nastajući u delovima vremena.⁴ Ovde se nećemo dalje upuštati u njegovu kritiku Prokla.

Pogledajmo sada malo detaljnije kako izgleda Filoponova kritika Aristotela. Simplikije centralnu poentu Filoponove kritike iznosi onda kada navodi njegove argumente u prilog teze da kretanje ne može biti nenastalo, odnosno večno. Simplikije piše: „Za dokaz on [Filopon] pretpostavlja sledeće tri premise. 1) Prva je, da nešto što nastaje nužno zahteva nešto što mu prethodi da bi ono nastalo, kao što brod zahteva drvenu građu,

⁴ Philoponus, *Contra Proclum* 9,14-11, 17. Vidi: Philoponus, *Against Proclus, On the Eternity of the World* 1-5, London 2004.

pošto ono ne bi nastalo ako ne bi prvo nastale te druge stvari. 2) Druga premisa tvrdi da u stvarnosti [aktualno] ne može postojati beskonačni broj, niti brojanjem može biti pređen [nabrojan], niti bilo šta može biti veće od beskonačnosti, niti se beskonačno uvećavati. 3) Treća premisa jeste da stvar ne može nastati, ako ono što je potrebno za njeno nastajanje jeste jedna beskonačnost prethodno postojećih stvari.“⁵

Večnost neba i eter

Prema Simplikiju, predmet Filoponovog razmatranja u *Protiv Aristotela* je, pored VIII knjige *Fizike*, i Prva knjiga Aristotelovog dela *O nebu*. Teze koje na tom mestu zastupa Stagiranin predstavljaju takođe prepreku za Filoponov *finsitički kreacionizam*. Naime, Aristotel obrazlaže tezu, da pored četiri promenjiva elementa koji sačinjavaju sublunarni svet, postoji i peti, nepromenjivi i večni element od kojeg je sačinjeno nebo, element kojeg naziva *etrom*. Takva eternalistička tvrdnja, razume se, isključuje njegov tip kreacionizma. Kako bi osporio ovu osnovnu tezu, Filopon napada argumentaciju koju u prilog te teze iznosi Aristotel.

U prvoj knjizi *Protiv Aristotela* Filopon se bavi kritičkim preispitivanjem tri osnovna problema za koje Aristotel nastoji da ponudi rešenje i izloži argumente u svom spisu *O nebu* I, 2. Prema Simplikijevom svedočenju, on tu polazi od razmatranja načina na koji se u Aristotelovom delu shvata odnos tela i kretanja u elementima. Razume se, reč je o četiri osnovna elementa; zemlji, vodi, vatri i vazduhu. On tu posebno nastoji da pokaže da nema dokaza za Aristotelove stavove da se iz kružnog kretanja nebeskih sfera može zaključiti da su tela nebeskih sfera različite prirode od sublunarnih tela. Ono što Aristotel ima za cilj jeste da pokaže kako je nadlunarni svet sastavljen od nekog elementa kojeg nema u sublunarnom svetu.

U svom pokušaju da obrazloži i argumentacije tu tezu Aristotel polazi od podele prirodnog kretanja. Kako bi podrio tvrdnje o postojanju tzv. petog elementa ili etra, Filopon najpre dovodi u pitanje ono od čega Aristotel u svojoj argumentaciji polazi. Dakle, Filopon nastoji pokazati da njegova podela prirodnog kretanja nije osnovana. Pritom on u stvari osporava Aristotelove pretpostavke koje se tiču poptunosti kruga i kružnog kretanja, i smatra da je njegova uverenost u primarnost cirkularnog nad pravolinijskim kretanje potpuno arbitrarna. Prvu knjigu završava sa navođenjem ranijih filozofa koji su takođe odbacivali Aristotelov postulat etera. Druga osnovna tvrdnja čijim se osporavanjem Filopon bavi, a koja je izložena na istom mestu, jeste teza da nadlunarni svet ima ontološku primarnost nad sublunarnim.

⁵ Simplicium in Phys. 1178, 7-35.

U *O nebu I 2* Aristotel razlikuje dve vrste kretanja prirodnih tela - pravolinijsko i kružno. Ostala kretanja su sačinjena od ova dva. Kružno kretanje je kretanje oko centra dok je pravolinijsko kretanje kretanje prema gore i prema dole. Kretanje naviše je kretanje od centra dok je kretanje naniže kretanje ka centru. Tela koja se kreću naniže i naviše, dakle, pravolinijski, imaju težinu i lakoću. Zbog toga što se ne kreće tako, telo koje se kreće kružno nema težinu i lakoću. Osnovna četiri elementa se kreću naviše i naniže, što znači da tela koja se kreću kružno nisu sastavljane od tih elemenata. Takođe, prema Aristotelu, svaka stvar ima svoju suprotnost, kretanje naviše i naniže su jedno drugom suprotnost, dok kružno kretanje nema suprotnosti. Iz toga bi sledilo da postoji neka peta supstancija, koja je različita „od ovdašnjih materija, božanstvenija nego sve one i ima nad njima prioritet.“

Uz to Aristotel tvrdi da je kružnica, pa onda i kružno kretanje, potpuna i savršena, jer joj se ništa ne može dodati ili oduzeti, pa je i zato i kružno kretanje večno. To nije slučaj sa pravom linijom, pa onda ni sa pravolinijskim kretanjem. Međutim, Filopon priemćuje da Aristotel isto tako tvrdi da je ukupnost sublunarnih elemenata takođe sferična.⁶ Na osnovu toga Filopon zaključuje da „ukoliko je nebesko telo potpuno zato što je sferično, onda ono, s obzirom na to, u svakom slučaju, neće biti različito od drugih elemenata, za čiju totalnost sam Aristotel želi da bude sferična“.⁷

Na istom mestu (*O nebu I 2*) Aristotel tvrdi da se to može dokazati i drugačije. Naime, svakom telu je prirodno neko kretanje. Vatri, na primer, naviše, a zemlji naniže. Iz toga sledi da i kružno kretanje mora biti svojstveno nekom posebnom elementu. Na kraju poglavlja Aristotel zaključuje da „sem tela koja nas okružuju i, uopšte, ovozemaljskih bića, postoji i neko drugo telo, čija je priroda utoliko valjanija, ukoliko je ono samo dalje od ovdašnjih stvari.“ U narednoj glavi (*O nebu I 3*) Aristotel nastavlja da obrazlaže tezu da je kruženje nebeskih sfera večno. Tela koja se kružno kreću nisu podložna ni rastu ni propadanju, niti bilo kakvoj drugoj pomeni. Utoliko su takva tela večna. Tome dodaje još jedan argument, naime, da do sada nema zabeleženih zapažanja o tome da se na nebu bilo šta promenilo.

Prema Filoponu, nebo se ne razlikuje od sublunarnog sveta na način na koji to Aristotel obrazlaže, jer, smatra on, ni ukupnost elemetarnih tela ne poseduje lakoću ili težinu. Potom Filopon nastoji da opovrgne Aristotela na osnovu samih njegovih pretpostavki. On dopušta Aristotelu pretpostavku da se težina i lakoća tiču ukupnosti sublunarnih elemenata, ali zatim pokazuje da Aristotelov zaključak, tj. odsustvo težine i lakoća na nebu, nikako ne sledi iz odsustva nebeskog pravolinijskog kretanja.

6 Aristotel, De caelo II 4.

7 Simplicius, In de caelo 45,27-29

U vezi sa tim Simplikije piše da Gramatičar, hvatajući Aristotela u nedoslednosti, u tvrdnji da težina pripada telima, „iz toga zaključuje da težina i lakoća ne pripadaju elementima kao takvim. U suprotnom ne bi bio slučaj, kaže on, da su isti elementi snabdeveni istim sposobnostima i da ne mogu primiti ništa spolja, te da su laki na jednom i teški na drugom mestu zbog svog odnosa jednih prema drugim“.⁸ Prema Simplikiju Filopon dalje obrazlaže da se iz činjenice da nebesa „dobijaju neku drugu formu koja je različita od jednostavne forme“, ne može dokazati „da su nebesa različita od elemenata u prirodi. Ekvivalentno, kada se voda smrzava ona se može preobratiti u grad ili pahuljice, ali ove zbog toga neće biti peto telo prirode.“⁹ Dakle, ako su nebeska tela sastavljena od istih elemenata od kojih je zemlja, pa su podložna istim promenama, onda nisu večna, nego su nekada u prošlosti nastala. Prema tome, i Aristotelovi dokazi za postojanje nekog petog, večnog elementa, etra, nisu validni.¹⁰

Večnost vremena i kretanja

Podsetimo da Filopon kod Aristotela osnovni problem vidi u protivrečnosti između teze o večnosti sveta i teze o nemogućnosti aktualne beskonačnosti. Na više mesta u svom korpusu Aristotel argumentuje tezu da je svet večan. U knjizi VIII *Fizike* on se trudi da obrazloži tezu da su kretanja i vreme večni. Da bi se ustanovila večnost kretanja, moraju postojati stvari koje se mogu kretati. Ove stvari moraju ili imati početak ili biti beskonačne. Ako se pretpostavi njihovo nastajanje, onda pre njihovog nastajanja mora postojati neko drugo kretanje. Ideju da su one mirovale svo vreme pre nego što su nastale, Aristotel smatra neplauzibilnom. Naime, u tom slučaju bi morao postojati neki uzrok njihovog mirovanja. Međutim, to uzrokovanje je opet neko kretanje.¹¹ Na osnovu toga, slavni Stagiranin zaključuje da kretanje mora biti večno.

Kada je reč o večnosti vremena, onda argumentacija počinje od tvrdnje da ne bi moglo postojati „pre“ i „posle“ gore pomenutih kretanja ili uzrokovanja bez postojanja vremena, a pošto je kretanje i uzrokovanje večno, onda je i vreme večno. Drugi argument počiva na rezonovanju koje počinje iznošenjem tvrdnje da vreme ne može postojati bez momenta sadašnjosti. Međutim, pošto je sadašnjost ona srednja tačka između prošlosti i budućnosti, onda vreme mora uvek postojati. Tome Aristotel dodaje i argument filozofskog mnjenja, kazujući da svi, sa izuzetkom Platona (kako

8 Simplicius, In De caelo 74,16-26.

9 Simplicius, In De caelo 76, 21-26.

10 Detaljno razmatranje Filoponove kritike Aristotelove argumentacije o postojanju etra vidi u: Wildberg, Ch. John Philoponus criticism of Aristotle's theory of aether, de Gruyter, Berlin/ New York 1988.

11 Aristotel, Phys., 251 a.

ga on vidi), zastupaju stanovište da je vreme večno.¹² Potom, naglašavajući specifičan odnos u koji dovodi vreme i kretanje, on argumentuje da, zato što je vreme kretanja, a i samo po sebi vrsta kretanja, večnost vremena povlači za sobom večnost kretanja. Na kraju, pošto kretanje zahteva postojanje stvari sposobnih za kretanje, onda te stvari takođe moraju biti večne.

Nemogućnost aktualne beskonačnosti

U nastojanju dokaže teze finitističkog kreacionizma, Filopon se osvrće na još jedan važan aspekt Aristotelove misli. Naime, za Aristotela je beskonačnost, zapravo, konačnost koja se može produžavati. Iz toga sledi da je njeno biće uvek u procesu nastajanja i pomeranja i da ona uvek ima nešto izvan sebe. Prema tome, „ukupna“ beskonačnost postoji samo potencijalno, dakle, kao mogućnost, a nikad aktualno, kao stvarnost, jer ona nikad ne može biti stvarno potpuno pređena.

Iz toga Filopon izvodi zaključak da Aristotel zastupa opštu tezu o nemogućnosti aktualne beskonačnosti. Zatim pokušava da argumentuje tezu da se iz pretpostavke da svet nema početak moraju izvući sledeći zaključci. Pod tom pretpostavkom, naime, beskonačni broj godina i generacija trebalo bi da imaju aktualno postojanje i trebalo bi da budu pređene. Zatim, da beskonačnost može da bude uvećana, a tako beskonačno umnožavana. Prema Filoponu, svi ti zaključci su apsurdni, pa, s toga, zaključuje on, svet mora imati početak. Naime, ako svet nema početak, broj dana i generacija koji se proteže beskonačno u prošlost biće aktualno beskonačan. U tom slučaju, da bi se došlo do sadašnjosti, mora da se pređe ova aktualna beskonačnost. Ali, pošto je to nemoguće, a mi postojimo u sadašnjosti, svet mora imati početak.

Isto tako bi, pod pretpostavkom večnosti sveta, i broj kretanja bi do danas bio beskonačan. Uz to se tom beskonačnom broju kretanja, koja su se do sada dogodila, može dodati još neko, pa bi se tako beskonačnost uvećala. Polazeći od pretpostavke da beskonačnost ne može biti uvećana, pošto bi onda postojale manje i veće beskonačnosti, broj prošlih događaja mora biti konačan.

Ako spojimo Aristotelove teze o nebu i problem aktualne beskonačnosti, onda bi njegove teze, prema Filoponu, dovele do još nekih apsurdnih posledica. Naime, nebo je sastavljeno od različitih nebeskih tela koja večno kruže ali za različito vreme obilaze svoje putanje. Gramatik to izlaže na sledeći način: „Pretpostavimo da se sfere ne kreću istom brzinom, nego je jednoj potrebno trideset godina, drugoj dvanaest, i svakoj nadalje manje, tako da sferi meseca treba mesec dana, a onoj fiksnih zvezda dan i

¹² Ibid. 251 b 15-17. Aristotelu verovatno ima u vidu neka mesta kod Platona, poput onog u Timaju (38 b) gde se kaže da je vreme nastalo zajedno sa nebom, i da je samo nebo nastalo.

noć. Pretpostavimo takođe da kretanje neba nema početak. Onda Saturn mora da pređe beskonačan broj kružnih putanja, Jupitera blizu tri puta više, dok bi broj kruženja Sunca bio trideset puta veći od Saturnovog, meseca trista šezdeset puta veći, a ono fiksiranih zvezda više nego deset hiljada puta. Nije li to s onu stranu svakog apsurdna, ako ovo beskonačno ne može biti pređeno čak ni jednom, da se nudi deset hiljada puta beskonačno, ili čak beskonačno puta beskonačno? Dakle, nužno je da okretanje neba treba da ima početak svojeg postojanja, a da prethodno nije postojalo, naime, kada je samo nebo počelo da postoji.”¹³

Argument za finitistički kreacionizam Filopon pokušava da izvede i iz uverenja, koje je zastupao i sam Aristotel, da konačno telo može imati samo konačnu moć. Naime, telo koje ima konačnu moć po svojoj prirodi je propadljivo. Poznato je da Aristotel tvrdi da sve što je moguće može biti ostvareno. Iz toga bi, misli Filopon, sledilo da propadljivi svet mora propasti, prestati da postoji, mada Bog svojom voljom tu propast može sprečiti. Iz činjenice da nešto može propasti, Gramatik zaključuje da ono može biti i stvoreno. Ali ova mogućnost mora takođe moći biti ostvariva i u prošlosti. Prema tome, smatra on, mora biti da je svet stvoren u prošlosti.

U gornjem izlaganju Filoponovog stanovišta ponuđeni su neki ključni momenti važni za formulisanje kosmološkog argumenta. Oni bi se mogli u sažetoj formi izraziti na sledeći način:

- 1) Ako postojanje nečega zahteva prethodno postojanje nečeg drugog, onda ono neće nastati bez prethodno postojanja toga drugoga.
- 2) Beskonačan broj ne može aktualno postojati niti biti pređen brojanjem [nabrojan], niti uvećan.
- 3) Ne može nastati ništa ako je za njegovo nastajanje neophodno prethodno postojanje beskonačnog broja drugih stvari, koje se pojavljuju jedna izvan druge.
- 4) Prema tome, nije moguće gledište da je svet beskonačan i shvaćen kao beskonačno sukcesivni kauzalni lanac.

Srednjovekovno nasleđe

Može se dosta pozdano tvrditi da je Filopon Aleksandrijski prvi mislilac koji je verovao da se filozofskim argumentima i argumentima prirodne nauke može dokazati finitističko kreacionistička teza o nastanku sveta. Ovaj njegov pokušaj je imao veliki uticaj na kasniji razvoj kosmološkog argumenta kako u hrišćanskoj tako i u arapsko-islamskoj tradiciji.

¹³ Simplicius in Phys. 1179, 15-26. Za detaljnija objašnjenja vidi: Davidson, H. A., *Proofs for Eternity, Creation, and the Existence of God in Medieval Islamic and Jewish Philosophy*, p. 87-88, i Sorabji, R., *Time, Creation and the Continuum*, p. 215 i dalje.

Od islamskih mislilaca na njegov način argumentacije se, od najznačajnijih mislilaca, oslanjaju al-Kinli (800-870) i al-Gazali (1055-1111). Na suprotnoj strani, strani koja se oslanja na Aristotelov eternalizam, na ovaj ili onaj način, transformisan pojedinostima iz neoplatonističke filozofske tradicije, posebno emanacionizmom, nalaze se al-Farabi (865-950), Ibn Sina (Avicena /980-1037/) i Ibn Rušd (Averoes /1126-1198/). Ta linija podele nastavlja se dalje kroz hrišćanski srednji vek, pri čemu bi drugoj struji, na osnovu nekih naznaka iz njegovog dela, pripadao Toma Akvinski (1225-1274), a prvoj Bonaventura (1217-1274).

Iako, prva tri od Tominih pet puteva, koji izlažu kosmološke argumente, mogu biti tumačeni tako da pripadaju finitističkom kreacionizmu, koji podrazumeva shvatanje da je svet stvoren *ex nihilo*, na nekim mestima u svom opusu on više naginje eternalizmu u pogledu postojanja sveta.¹⁴ Eternalistički kreacionizam nije isključen ni iz pomenuta tri kosmološka argumenta. Treba primetiti da Akvinski u ova tri puta sažima većinu varijanti kosmološkog argumenta koje su se do tada pojavile.

Jedna od najzastupljenijih varijanti kosmoloških argumenata danas, argument koji je u naše vreme najčešće branjen, jeste onaj koji potiče iz arapsko-islamske tradicije – tzv. *kalam* argument. Njega je u ovoj tradiciji najpotpunije izložio al-Gazali. On svoje viđenje izlaže u delu *Nekoherentnost filozofa*. Argumentacija u ovom slavnom delu je okrenuta protiv eternalista, koji svoje glavne ideje razvijaju na osnovama Aristotelove i neoplatonističke filozofije. Oni su u al-Gazalijevom rečniku filozofi (reč je, pre svega, o al-Farabiju i Ib Sini) čiju nekoherentnost on želi da pokaže. Mnogi argumenti i primeri pomoću kojih nastoji da ospori koherentnost filozofa su isti oni koje je koristio Filopon, uz manje modifikacije nastale u arapsko-islamskoj tradiciji koja mu je prethodila. Najvažnije elemente onoga što bi se moglo smatrati njegovim kosmološkim argumentom on izlaže u problemu IV navedene knjige. Sažeto bi taj njegov argument mogao da se formalizuje na sledeći način:

- 1) Postoje vremenske pojave u svetu.
- 2) Njima prethode druge vremenske pojave.
- 3) Serija vremenskih pojava ne može ići u beskonačnost.
- 4) Aktualno beskonačna serija proizvodi različite apsurdne posledice.
- 5) Prema tome, serija vremenskih pojava mora imati početak.¹⁵

14 Vidi: Akvinski, T., *Summa Contra Gentiles*, II, Q. 33 ad. 4 i Q. 38, ad. 3; *Summa Theologica*, I, Q. 46, a2, ad. 6.

15 Al-Ghazali, *Tahafut al-falasifah* [Incoherence of the Philosophers], Pakistan philosophical Congress, Lahore 1963. p. 90-95.

Na al-Gazalijevu knjigu odgovara Ibn Rušd svojom knjigom, sa očigledno polemičkim naslovom, *Nekoherentnost nekoherentnosti*.¹⁶ Neki momenti razvijeni kroz istoriju kosmološkog argumenta imali su izvestan uticaj na neke važne naučne teorije u novom veku i u savremeno doba. Pomenimo ovde problem aktualne beskonačnosti koji je na nov način u matematici aktualizovao Georg Kantor, big beng teoriju o poreklu kosmosa i sl.

16.11.2007.

Filozofski fakultet, Beograd

Literatura

- Al-Ghazali, *Tahafut al-falasifah* [Incoherence of the Philosophers], Pakistan philosophical Congress, Lahore 1963.
- Aquinas, T., *Summa Contra Gentiles*, <http://www.corpusthomicum.org/iopera.html>
- Aquinas, T., *Summa Theologica*, <http://www.corpusthomicum.org/iopera.html>
- ARISTOTELIS OPERA, EX RECENSIONE IMMANUELIS BEKKERI, DE GRUYTER ET SOCIUS, BEROLINI, MCMLX.
- Aristotel, *Fizika*, (prev. Ladan, T.) Globus/SNL, Zagreb 1988.
- Aristotel, *O nebu*, (prev. Tasić, M.), Grafos, Beograd 1990.
- Averroës, *Nesuvislost nesuvislosti*, Naprijed, Zagreb 1988. (1987).
- Davidson, H. A., *Proofs for Eternity, Creation, and the Existence of God in Medieval Islamic and Jewish Philosophy*, Oxford University Press, Oxford 1987.
- Philoponus, *Against Proclus, On the Eternity of the World* 1-5, Duckworth, London 2004.
- Platon, *Timaj*, (prev. Pakiž, M.) Eidos, V. Banja 1995.
- Simplicius, *In Aristotelis Physicorum commentaria*, Georg Reimer, Berlolini MDCCCLXXXIII.
- Simplicius, *In Aristotelis De caelo commentaria*, Georg Reimer, Berlolini MDCCCLXXXIII.
- Sorabji, R., *Time, Creation and the Continuum*, Duckworth, London 1983.

16 Vidi prevod: Averroës, *Nesuvislost nesuvislosti*, Naprijed, Zagreb 1988.

Wildberg, Ch. *John Philoponus criticism of Aristotle's theory of aether*, de Gtuyter, Berlin/New York 1988.

DRAGO DJURIĆ

JOHN PHILOPONUS AND COSMOLOGICAL ARGUMENT

(Summary)

In this paper are presented some moments needed for formulation of cosmological argument for God's existence developed in Philoponus criticism of Aristotle's philosophy. Main arguments of the polemic are presented in Philoponus book *On the Eternity of the World Against Aristotle*. He argues against ancient principle *ex nihilo nihil fit*, and for the new christian principle – principle *creatio ex nihilo*. According to that, Philoponus thinks that, if Aristotle were right about the existence of an immutable fifth element (ether) in the celestial region, and if he were right about motion and time being eternal, any belief in creation would surely be unwarranted. Philoponus was to some degree successful in pointing to numerous contradictions, inconsistencies and some improbable assumptions in Aristotle's philosophy. After that are exhibited Philoponus main premises for cosmological argument. These are: first, if the existence of something requires the preexistence of something else, then the first thing will not come to be without the prior existence of the second, second, an infinite number cannot exist in actuality, nor be traversed in counting, nor be increased, and finally, something cannot come into being if its existence requires the preexistence of an infinite number of other things, one arising out of the other. From these premises Philoponus deduces that the conception of a temporally infinite universe, understood as a successive causal chain, is impossible. At end of paper is presented influence of that early polemic on the further destiny of the argument.